

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО МИСЛЕННЯ

У цій статті принципи правового мислення вивчені за допомогою аналізу зв'язків особливостей правового мислення та принципів правового мислення; принципів права, правових принципів та принципів правового мислення, та характеристики таких принципів правового мислення, як принципи визначеності правового мислення, послідовності правового мислення, обґрунтованості правового мислення.

В этой статье принципы правового мышления изучаются с помощью анализа связей между особенностями правового мышления и принципами правового мышления; принципами права, правовыми принципами и принципами правового мышления, а также характеристики таких принципов правового мышления, как принципы определенности правового мышления, последовательности правового мышления, обоснованности правового мышления.

In this article principles of the legal thinking are studied by means of analysis of connections between the features of the legal thinking and principles of the legal thinking, principles of right and legal principles, and also descriptions of such principles of the legal thinking, as principles of definiteness of the legal thinking, sequence of the legal thinking, validity of the legal thinking.

Принципи правового мислення є фундаментами розумової, творчої, інтелектуальної діяльності професіонала-правознавця у процесі правової комунікації, направленої на пізнання, оцінку, використання норм права, а також його принципів, втілення у життя букви та духу закону, за допомогою яких формується образ праворозуміння професіонала-правознавця, що обумовлений особливостями професійної юридичної діяльності та правової культури професіонала-правознавця.

Доцільність вивчення принципів правового мислення обумовлена тим, що у доктринальних розробках вітчизняної юриспруденції відсутні дослідження такої проблематики, хоча саме за допомогою вивчення системи принципів правового мислення, можливо спрогнозувати вектори розвитку правового мислення, що дозволить у майбутньому детально зрозуміти його природу, зміст та функціональне призначення у правовій системі.

Інтелектуальні процедури, що протікають у свідомості правознавців, перш за все, направлені на генерування знань про явища правової дійсності, тобто являють собою мислення, що ґрунтується на відповідних принципах. Більш того, для юриспруденції правове мислення та його принципи важливі також із позицій окремої складової

правового регулювання. Тобто у вибраній проблематики існують три аспекти актуальності: по-перше, науковий аспект, що виявлений у вивченні принципів правового мислення як окремого елементу правової дійсності; по-друге, регулятивно-правовий аспект, головним елементом якого є найбільш ефективне упорядкування суспільних відносин завдяки напрацюванням професіоналів-правознавців, які були отримані в процесі втілення принципів правового мислення; по-третє, техніко-юридичний аспект, тобто дослідження використання принципів правового мислення у процесі правового мислення із позицій використання змістовних та визначальних засобів правового мислення.

Метою цього дослідження стало створення визначення поняття «принципи правового мислення», шляхом вирішення завдань, пов'язаних із аналізом зв'язків особливостей правового мислення та принципів правового мислення; принципів права, правових принципів та принципів правового мислення, характеристики таких принципів правового мислення, як принципи визначеності правового мислення, послідовності правового мислення, обґрунтованості правового мислення. Деяким аспектам цих понять у юриспруденції присвячені праці С. С. Алексєєва, П. П. Баранова, В. В. Дудченко, Н. М. Крестовської, В. П. Малахова, Ю. М. Оборотова, А. І. Овчинникова, О. Ф. Скакун та інших.

Принципи правового мислення, що є втіленням основних законів логіки у діяльності юриста, досліджуються у працях В. П. Малахова.

Професійна діяльність юриста охоплює широкий діапазон суспільних відносин, що регулюються нормами права, які різноманітні за своєю природою та потребують особливого вивчення із застосуванням інтелектуального аналізу та мобільності розуму, творчого, інноваційного підходу до вирішення конкретних завдань у правовому полі.

П. П. Баранов та А. І. Овчинников зазначають, що розвиток рефлексивного мислення поступово досяг такого рівня, що розум самостійно почав усвідомлювати свою обмеженість у пізнанні та неповноцінності у пізнанні багатомірного світу. Поступово з'ясувалось, що відомості людського мислення до роз'єднання світу та аналізу структурно-логічних форм його вираження не створюють цілісної картини світосприйняття [1, 57].

Правове мислення є специфічним видом людського професійного мислення та відрізняється від інших видів професійного мислення тим, що знаходиться у правовому полі, володар якого пізнає та аналізує правові явища, у зв'язку із власною юридичною кваліфікацією, владними повноваженнями, та підпорядкуванню закону.

З огляду на вищезазначене, предметом правового мислення завжди будуть правові явища, висновки правового мислення завжди будуть торкатись правових понять та категорій, форма та зміст правового мислення професіонала-правознавця будуть завжди виражені у юридичній формі.

Професіоналізм – це вищий рівень психофізіологічних, психічних та особистих змін, що проходять в процесі довготривалого виконання людиною службових обов'язків, що забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень складних професійних завдань в особливих умовах [2, 347].

При цьому, вирішення правових питань, що не можливо без використання правового мислення, пов'язане із впливом догми права та формальної логіки. Справедливо у цьому сенсі твердження С. С. Алексєєва про те, що первинно закладена у позитивному праві направленість на вирішення життєвих ситуацій, а звідси – на забезпечення максимальної, граничної визначеності у регулюванні суспільних відносин, на забезпечення її максимально можливої точності, досягається, перш за все, як раз за допомогою того, що всі елементи правової матерії, всі її «атоми» підпорядковувались вимогам і правилам формальної логіки, коли виведені із них висновки виражаються не в діалектичних судженнях типу «і-так, і-ні», а у суворих висновках – «тільки-так», «тільки-ні» [3, 178].

Однак, нормативна-правова база, якою оперують правознавці у професійній діяльності, постійно зазнає змін, оскільки змінюються існуючі суспільні відносини, з'являються нові суспільні зв'язки, еволюціонує саме право, що обумовлює необхідність таких якостей професіонального правового мислення, як ініціативність, новаторство, що виходять за межі формально-логічного мислення. Це спричиняє існування своєрідного протиріччя між мобільністю інтелекту, евристичними початками професіонального правового мислення та жорстким використанням правил формальної логіки у професійній діяльності.

Таке протиріччя висвітлюється і у професійній мові, оскільки мова, якою ми користуємося у сфері права, об'єктивно повинна бути: гранично визначеною; слова, що використовуються у такій мові повинні бути однозначними, тобто виключати подвійне тлумачення [4, 35].

Наступною особливістю правового мислення професіонала-правознавця є те, що це вид мислення, який функціонує під регламентацією норм права. Ця особливість важлива у тому аспекті, що завдяки юридичній регламентації процесу мислення, що здійснюється правозастосовувачем, гарантується аналізуванню не тільки самого процесу мислення, а й якості висновку правозастосовувача, який отримано в результаті професійного правового мислення, та його відповідності духу та букві закону.

Ще однією характерною властивістю правового мислення професіонала-правознавця вважаємо те, що правове мислення правознавця у конкретній юридичній ситуації у будь-якому разі темпорально обмежено, оскільки у законодавстві передбачені строки виконання необхідних дій у відповідних правовідносинах, що вимагає від правознавця-професіонала всебічного знання чинного законодавства та швидкої раціональної реакції у вирішенні поставлених професіональних завдань.

Більш того, завдяки лише правовому мисленню можливо виявити якісно нові суспільні відносини, що поки що не врегульовані правом, однак, за своєю суттю, потребують такої правової регламентації, оскільки охоплюють найбільш важливі соціальні зв'язки.

Слід наголосити на тому, що правове мислення тісно пов'язане із індивідуально-особистими якостями правознавця-професіонала, такими як відповідальність, справедливість, точність, розумність, суворість тощо. Однак, будь-яка зміна цих якостей – чи-то їх збільшення, чи їх зменшення, – здатна стати умовою для появи інститутів зловживання правом або правового ідеалізму.

О. Ф. Скакун серед якостей професійно-правового мислення юриста зазначає такі якості, як – визначеність, оперативність, динамічність, логічність, критичність, об'єктивність, глибина та широта, гнучкість [5, 754].

Безперечно, такий перелік особливостей правового мислення не є вичерпним. Однак, вищенаведені особливості правового мислення професіонала-правознавця є втіленням його фундаментів та визначають принципи правового мислення, серед яких слід окремо зупинитись на принципах визначеності правового мислення, обґрунтованості правового мислення, послідовності правового мислення професіонала-правознавця. Крім того, серед принципів правового мислення, що є первинними, по відношенню до вищезазначених, та є кореляційними з ними, слід зазначити принципи права та правові принципи (пріоритет загальнолюдських цінностей над груповими цінностями; принцип гуманізму; принцип демократизму; принцип свободи; принцип справедливості; принцип рівності; принцип взаємозв'язку прав та обов'язків; принцип верховенства права; принцип законності тощо), які, як правило, використовуються серед змістовних засобів правового мислення.

У свою чергу, змістовні засоби правового мислення включають у себе концепції, підходи, парадигми, гіпотези, принципи, джерела права, узагальнення, фактичні дані тощо. Серед переліку змістовних засобів правового мислення особливе місце займає джерело права,

оскільки воно зосереджує в собі правову інформацію, що може істотно відрізнятись від доктринальної концепції.

Думається, що, з огляду на те, що проблема принципів права та правових принципів є історично поставленою та детально дослідженою у юридичній науці, необхідно охарактеризувати принцип визначеності правового мислення, обґрунтованості правового мислення, послідовності правового мислення, вивченню яких у вітчизняній юридичній доктрині не приділено уваги.

Ефективне функціонування принципу визначеності правового мислення можливо лише завдяки створенню стабільних, конкретних визначень, що будуть зосереджені у правових нормах, – законодавчих дефініціях.

Слід погодитись із В. П. Малаховим, який вважає, що оцінка одиничним соціальним явищам може надаватись тільки на основі даного, визначеного законом поняття [6, 20].

Сучасна діюча національна нормативно-правова база зосереджує у собі різноманітні визначення правових понять. Однак, слід наголосити на випадках їх абстрактності, що створює умови для зловживання правом у реалізації правових приписів.

Так, у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI передбачено наступне законодавче визначення поняття «публічна інформація»: відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом [7, 149].

Виходячи із змісту такого визначення, публічною є інформація, яка існує у закріплених нормативно-правових чи індивідуально-правових актах, якими користуються при виконанні владних повноважень органи публічної влади та інші розпорядники, які передбачені вищезазначеним Законом. Але на практиці наявні ситуації широкого тлумачення цього поняття, шляхом направлення численних запитів на інформацію із об'єктом запиту за своєю природою не охопленим поняттям «публічна інформація». Так, на адресу Южненської міської ради Одеської області за період, приблизно, із серпня по вересень місяць поточного року надійшло біля 2 000 запитів на інформацію, яка не є публічною за своєю природою, складені аналогічним чином із тотожними запитаннями, але із різними адресатами, записаними власноручно. Після надання відповідей на вказані адреси, переважна більшість отримувачів усно або письмово зазначали, що ніяких запитів на інформацію не відправляли.

Якщо б у самому Законі було зазначено детально, яку саме інформацію необхідно кваліфікувати як публічну, органи публічної влади позбулись би проблеми масових надходжень запитів на інформацію із псевдооб'єктом запиту на публічну інформацію, що в подальшому призвело до економії духовних та матеріальних ресурсів органу публічної влади на вирішення псевдозапитів на інформацію.

Наступним принципом правового мислення є принцип послідовності, який виражається у специфічному використанні співвідношень юридичних фактів та правових понять та поетапному втіленні інтелектуальної, творчої, розумової діяльності професіонала-правознавця, направленої на пізнання права, формування правосвідомості, аналізу юридичних фактів, кваліфікації правової ситуації тощо.

Більш того, Л. М. Сумарокова наголошує на тому, що принцип послідовності також порушується у галузі інтерпретації норм: часто сумісні із нормою її різні інтерпретації, але ця сумісність ще не визначає логічну послідовність [8, 228].

Отже, у принципі послідовності правового мислення можливо виділити два аспекти: співвідношення юридичних фактів та правових понять, що зосереджені у явищі правової кваліфікації, та етапи його динаміки.

Слушним у цьому сенсі є твердження А. Є. Жалінського щодо таких етапів правового мислення. Перший – виявлення, усвідомлення та формулювання проблемної ситуації, пов'язаною із визначенням об'єктом; отримання фактичної та правової характеристики об'єкта мислення; формулювання завдання, на вирішення якого направлений процес мислення. Другий етап складається із аналізу можливостей застосування правових засобів та способів вирішення завдання із урахуванням наслідків, що виникають, та існуючих обмежень. Третій етап зосереджується у виборі оптимального варіанту вирішення, отримання його ресурсної характеристики (ціни), визначення можливих результатів та негативних наслідків [9, 200].

Серед принципів правового мислення слід зазначити принцип обґрунтованості. Цей принцип реалізується за допомогою дотримання процесуальної форми, яка закріплюється у джерелах права, та є конституїтивним елементом стадії прийняття рішення.

У національному законодавстві України яскравим прикладом регламентації процесуальної форми є кодифіковані акти чинного законодавства, а саме: Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінально-процесуальний кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України, Господарсько-процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства тощо. Вищезазначені нормативно-правові акти детально регулюють процеси втілення

в життя правових норм, шляхом виокремлення стадій, етапів, завдань, учасників правозастосування, їх правового статусу тощо. Так, одержання доказу незаконним шляхом, а значить – недотримання процесуальної форми, призводить до виключення його із переліку доказів.

Дотримання таких принципів професійного правового мислення дозволить правовому мисленню бути розумовою, творчою, інтелектуальною діяльністю професіонала-правознавця у процесі правової комунікації, направленої на пізнання, оцінку, використання норм права, а також його принципів, втілення у життя букви та духу закону.

Таким чином, вищезазначені принципи правового мислення зосереджують у собі основні, вирішальні, логічні початки ефективного, справедливого, раціонального правового мислення професіонала-правознавця, направленою на реалізацію правових норм та еволюціонування національної правової системи.

Саме завдяки комплексній реалізації вищезазначених принципів правового мислення професіонала-правознавця та принципів права і правових принципів (пріоритет загальнолюдських цінностей над груповими цінностями; принцип гуманізму; принцип демократизму; принцип свободи; принцип справедливості; принцип рівності; принцип взаємозв'язку прав та обов'язків; принцип верховенства права; принцип законності тощо) у професійній діяльності правознавця можливо говорити про вирішальну роль професіонала-правознавця у правовій культурі, яка пов'язана із правовою епістемологією та методологією юриспруденції.

Отже, принципи правового мислення професіонала-правознавця – це основні, фундаментальні засади, які відображають процес та результат поетапної, розумової, творчої, інтелектуальної діяльності професіонала-правознавця, направленої на пізнання, оцінку правових явищ, використання норм права, правових принципів та принципів права для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків як самого професіонала-правознавця, так і інших суб'єктів права.

Література:

1. Баранов П. П. Актуальные проблемы правосознания и правового мышления : уч. пос. / П. П. Баранов, А. И. Овчинников. – Ростов н/Д. : РЮИ МВД России, 2006. – 321 с.
2. Игнатьев В. Г. Государственная служба / В. Г. Игнатьев. – Ростов н/Д., 2004. – 421 с.
3. Алексеев А. С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования / А. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 463 с.
4. Грапчев В. Д. Стиль правового мышления и формальная логика / В. Д. Грапчев // Философия права. – 2008. – № 2 (27). – С. 34 – 38.

5. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Єспада, 2005. – 840 с.
6. Малахов В. П. Логика для юристов / В. П. Малахов. – М.; Екатеринбург, 2002. – 241 с.
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 149.
8. Сумарокова Л. Н. Основы логики / Л. Н. Сумарокова. – Учеб. пос. – 2-е изд. – Одеса : Юридическая литература, 2003. – 240 с.
9. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : уч. пос. / А. Э. Жалинский. – М. : Издательство БЕК, 1997. – 330 с.

УДК 340.12

Балтаджи П. М., ОДУВС

ПОНЯТТЯ «МЕНТАЛЬНІСТЬ» У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття представляє огляд сучасних концепцій і підходів до визначення поняття «ментальності» у галузевих, наукових дослідженнях. Систематизовано авторські визначення категорії у історико-філософському, соціологічному, психологічному, лінгвістичному і правовому аспектах.

Статья представляет современные концепции в определении понятия «ментальность» в отраслевых, научных исследованиях. Систематизированы авторские подходы к категории в историко-философском, психологическом, лингвистическом и правовом аспектах.

The article presents modern conceptions of understanding of concept «mentality» in scientific researches. The author analyzes approaches to category in the history, philosophy, psychology, linguistics and the jurisprudence.

Проблема ментальності завжди була у полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників. Прямо, або опосередковано, через поняття колективної свідомості, національного характеру і національної ідеї, ментальність визнавалась константою людського мислення, своєрідним стрижнем історичного процесу. У різних наукових контекстах з'ясовувалось питання відповідності явища, що об'єктивно існує рівню знань про нього. Тема актуалізується в умовах поляризації суспільства, наростання соціальної диференціації і гальмування зростаючої національної самосвідомості. Сьогодні мова йде про пошук впливових механізмів гармонізації суспільних відносин. Проблема менталітету, спрямована у майбутнє, актуалізується як інтегративна складова